

можність запобігати виникненню етнополітичних конфліктів. Вона лише може реагувати на них постфактум, за допомогою каральних заходів, передбачених Кримінальним кодексом або Кодексом про адміністративні правопорушення. Такий підхід ще більше мобілізує етноспільноти на пошук нелегітимних механізмів відстоювання своїх прав.

Нині в етнопатриотичній сфері великі надії знову покладаються на прийняття Концепції етнопатриотичної політики, яка дасть старт забезпеченню системного розвитку законодавства в цій сфері. На даний момент у Верховній Раді України перебувають два законопроекти: «Про Концепцію державної етнопатриотичної політики України» та «Про затвердження Стратегії державної етнопатриотичної політики України». Обидва мають певні недоліки. Найбільше шансів на прийняття має поданий урядом проект Закону «Про Концепцію державної етнопатриотичної політики України». В Держкомнацрелігій обіцяють, що одразу після прийняття Концепції державної етнопатриотичної політики України у тримісячний строк буде розроблена та подана на розгляд нова редакція Закону України «Про національні меншини в Україні». Після прийняття цього стратегічного для здійснення етнопатриотичної політики документа, стартує процес удосконалення законодавчої бази, яка її регламентує.

1. Декларація прав національностей України // ВВР України. – 1991. – № 53. – С. 799. 2. Там само. 3. *Вівчарик М.* Етнопатриотична політика на етапі українського державотворення // Розбудова держави. – 1994. – № 12. – С. 23–27. 4. Там само. 5. Закон України «Про національні меншини в Україні» // ВВР України. – 1992. – № 36. – С. 529. 6. *Вітман К.М.* Моделі етнопатриотичної політики постсоціалістичних країн: Навч. посібник. – К., 2008. – С. 343. 7. СБУ запевняє депутатів у повній безпеці // BBC.Ukrainian. – http://www.bbc.co.uk/ukrainian/domestic/story/2009/03/090317_sbu_rada_oh.shtml.

I. С. КУНЕЦЬ

ДЕПОРТОВАНИ З ПОЛЬЩІ УКРАЇНЦІ В УРСР: КРИТЕРІЙ ВИБОРУ МІСЦЯ ПОСЕЛЕННЯ

Проанализированы малоисследованные проблемы расселения украинцев, депортированных из Польши в 1944–1946 гг. Основной целью, преследуемой правительством УССР в ходе расселения депортированных из Польши украинцев было восстановление экономики Восточной Украины пострадавшей в ходе Второй мировой войны. Кроме того, руководство страны пыталось избежать возможного проявления «украинско-немецкого буржуазного национализма» среди депортированных в случае их поселения на Западной Украине.

The article analyses the problems of Ukrainians, deported from Poland in 1944–1946. The main aim of leadership of the USSR during the resettlement of these Ukrainians was to restore the economy of the Eastern Ukraine, destroyed by Second World War. The leadership also was trying to avoid the appearance of «Ukrainian-German bourgeois nationalism» on the Western Ukraine.

Процес розселення депортованих з Польщі українців в УРСР є темою мало-дослідженою. Дослідники ніколи не ставили собі за мету вивчити причини, що спонукали колишніх жителів Лемківщини і Холмщини, Надсяння і Підляшшя селитися в тих чи інших частинах Української РСР. Не висвітленою і політика радянських властей у цьому питанні, мета, яку переслідували вищі органи влади, поселяючи в країні 482880 нових громадян. Тому в фундаментальних працях з історії України даному питанню присвячено в кращому разі одне речення. Наприклад, в 13-му томі 15-томного видання «Україна крізь віки» лише згадано, що депортованих «розселили на території Української РСР, зокрема в західному регіоні – 80,3 тис. родин, або 322 868 осіб»¹. При цьому автори не уточнюють, про який рік йдеться. Автори інших монографій та колективних праць цього питання або не торкаються, або ж дають помилкові твердження. Наприклад, у «Нарисі історії України» А.Жуковського та О.Субтельного згадується про переселення півмільйона українців із Польщі у Донбас і Крим². Насправді ж у Сталінській (Донецькій) області було поселено 13201 осіб (3044 сім'ї), що становить 2,73 % загальної кількості депортованих (за умови, що остаточною кількістю депортованих вважати цифру, названу в «Підсумковому звіті Головного уповноваженого уряду УРСР про виселення українців із Польщі» від 14 лютого 1947 р. – 482 880 чоловік³. Оскільки різні документи вказують різну кількість, то ми будемо посилатись лише на наведену офіційну цифру). В трьох східних областях – Ворошиловградській (Луганській), Дніпропетровській та Сталінській було поселено лише 40 867 осіб (10 029 сімей), або 8,46% загальної кількості депортованих. На початок 1948 р. у Сталінській області їх залишилось лише 3 325 осіб, або 0,69%. Загалом у трьох вищезазначених областях залишилось 6 922 осіб, або 1,43 загальної кількості депортованих з Польщі українців⁴. Що ж до Криму, то півострів у згаданий період перебував у складі РРФСР і перейшов до складу УРСР аж у 1954 р. Тому поселення закерзонців туди не відбувалось. Інша справа, що туди запропонували переселитися, але вже з території УРСР, як зрештою й жителів інших тодішніх республік.

Депортаційні процеси 1944–1946 рр. у Польщі досліджувались ще з радянських часів. Проте основну увагу, природно, польські дослідники зосереджували на депортації поляків з УРСР, а не українців з Польщі. Що ж до сучасних дослідників, то, наприклад, А. Л. Сова зазначає, що 81 тис. українців, виселених із Польщі до весни 1945 р., було поселено в помешканнях поляків на Волині чи Галичині⁵. Тоді як, спираючись на вітчизняні архіви, можна стверджувати, що на 20 березня того року в УРСР було переселено 77035 українців, причому на цілій Західній Україні було поселено лише 6,8 % (5216 осіб) загальної кількості депортованих. Власне, на Волинь (в основному Волинська та Рівненська, а також північ Тернопільської області) потрапило близько 3 тисяч осіб, або 3,9% загальної кількості переселених з Польщі українців⁶. Решта депортованих потрапили в Наддніпрянщину та Східну Україну.

Відповідно до «Угоди між урядом Української Радянської Соціалістичної Республіки і Польським Комітетом Національного Визволення про евакуацію українського населення з території Польщі і польських громадян з території УРСР» від 9 вересня 1944 р. евакуація була «добровільною і тому примус не може бути застосований ні прямо, ні посередньо. ... евакуйовані на територію Української Радянської Соціалістичної Республіки розміщуються згідно з бажанням або в колгоспному господарстві, або наділяються землею для ведення одноосібного госпо-

дарства...»⁷. Те ж саме стверджувалося і в «Інструкції щодо реалізації угоди між урядом УРСР та ПКНВ про переселення українців та поляків»: «Евакуйовувані на територію Української РСР розміщуються згідно їх бажанням у містах, радгоспах, колгоспних господарствах чи наділяються землею для ведення індивідуального господарства»⁸.

Проте вже від самого початку переселення, відтоді, коли 1 листопада 1944 р. із села Стрільці Грубешівського повіту виїхав перший ешелон із 78 сім'ями депортованих, визначення місця майбутнього поселення відбувалося, здебільшого не за волею самих українців, а відповідно до наказів властей⁹. Наприклад, до листа Голови Ради Народних Комісарів УРСР М.Хрушова Голові РНК СРСР Й. Сталіну від 1 листопада 1944 р. було додано перспективний план розміщення депортованих з Польщі українців в УРСР. У ньому, зокрема, зазначалося, що в Центральній, Південній та Східній Україні буде поселено 278284 осіб (69 646 сімей), або 79,4% від 350500 українців, котрі, як вважали київські чиновники, проживають у Польщі й будуть переселятися. Найбільше мали поселити у Дніпропетровській (36800 осіб, або 10,5% усієї чисельності), а найменше – у Полтавській (18216 осіб, або 5,2%). До Західної України мали потрапити лише 72 216 осіб (18 054 сімей), або 20,6% загальної чисельності. Більшість з них мала потрапити до Рівненської, Львівської та Волинської областей, найменше – до Станіславівської (Івано-Франківської)¹⁰.

Наприкінці серпня 1945 р. урядові плани дещо змінилися. Тепер у Польщі вже налічувалося 435 268 українців (111 324 сім'ї). Плани з розселення були затверджені з урахуванням того, що кількість українців у процесі переселення виявиться більшою, тому їх затвердили на 117 700 сімей. З них у Східну, Центральну та Південну Україну планувалося поселити 78 146 сімей (66,4%). У Західній Україні планувалося поселити 39 554 сім'ї (33,6%). Ці факти демонструють, яким чином змінювалося співвідношення планів на користь зменшення кількості депортованих, що мали поселитись у Східній, Центральній та Південній Україні на користь збільшення квоти для шести західноукраїнських областей¹¹.

Перебіг депортаційних процесів різко відрізнявся від того, що було у планах радянського керівництва – люди більше не хотіли їхати в Східну Україну й масово зупинялись у Західній. Ті ж, кого доля закинула на схід від Збруча, масово самовільно переселялись на захід¹². Причини такого явища заслуговують на окремий розгляд. Тому вони не стали предметом нашого дослідження. Спроби радянського керівництва зупинити відтік переселенців зі сходу на захід України звичними репресивними методами позитивного результату не дали¹³. Ми ж констатуємо, що від літа 1945 р., коли розпочалась активна міграція депортованих українців у Західну Україну й далі, на Закарпаття, де вони проводили активну агітацію проти переїзду на Східну Україну, різко зменшилася кількість бажаючих потрапити на землі вздовж лівого берега річки Збруч. Тому, відчуваючи своє безсилля й неможливість розмістити депортованих так, як це планувалося, керівництво УРСР вже у своїх звітах не подавало нових планів розселення із зменшенням квоти всієї України за рахунок збільшення кількості поселених у Західній Україні. В урядових документах просто констатується кількість тих, що потрапили в області Східної і Західної України без вказівки на плановість чи безплановість такого розселення. Тому в «Підсумковому звіті» подана інформація, що в Східну Україну потрапило 159 011 осіб (42 634 сім'ї), або 39,9 %, тоді як на Західну Україну – 32 3641 осіб (80 471 сім'я), тобто 67%¹⁴. Ці дані, хоча й досить

віддалено, та все ж нагадують ті цифри, які були заплановані у наведених вище документах. Проте реальність була зовсім іншою. У «Підсумковому звіті» не враховано ту кількість людей, що покинула Східну Україну, прагнучи повернутися додому чи хоча б осісти у все ще не охоплених колгоспною системою господарствах західних областей. Наприклад, до Львівської області у вересні 1946 р. потрапило 1 146 сімей депортованих (4 518 осіб), що приїхали із Херсонської (125 сімей / 341 осіб), Одеської (266 / 1016), Миколаївської (86 / 356), Ворошиловградської (9 / 49), Кіровоградської (15 / 63), Дніпропетровської (213 / 860), Запорізької (387 / 1540), Сумської (5 / 18) та Сталінської (21 / 93) областей¹⁵. В результаті на 1 січня 1948 р. в областях Східної, Центральної та Південної України залишилося 20 718 закерзонців (5 478 сімей), або лише 4,8 %. У Західній Україні на цей ж час було зареєстровано 408 185 осіб (103 792 сім'ї), тобто 95,2 % від зареєстрованої кількості. Якщо ж порівняти кількість тих, що прибули в Східну Україну (149 659 осіб або 39 720 сімей) й тих, що залишились (20 718 осіб або 5 478 сімей), то виходить, що за Збруч повернулося 84,5% депортованих¹⁶.

Варто звернути увагу, що загальна кількість депортованих (428 903 осіб) менша, ніж у «Підсумковому звіті» (482 880 осіб), що пов'язано з кількома причинами. По-перше, взимку 1947–1948 рр. міграційні процеси ще не були до кінця завершені й продовжувались у наступні роки. Тому частина нових громадян УРСР просто «випала» із документів, оскільки люди часто переїжджали із місця на місце й не мали постійної реєстрації в органах місцевої влади. Друга причина була трагічнішою. Малосніжна зима 1946 р. й посушливі весна та літо спричинилися до неврожаю, що був багатократно посилений державною політикою хлібозаготівель, яка носила ревізійний характер. В результаті чергового штучного голодомору померло понад мільйон селян¹⁷. Найболючіше голод вдарив по тих, хто не мав власного господарства, інколи навіть птиці. А до таких в першу чергу належали саме депортовані. Тому логічно напрашується висновок: серед тих 52 тис. закерзонців, що «зникли» із статистики 1948 р., значна кількість могла померти.

Загальні результати розселення і наступних міграційних процесів відображено у таблиці¹⁸:

Із наведених статистичних даних можна зробити висновок – політика урядових кіл, що передбачала поселення більшої частини депортованих (79,9%) у східних областях, не вдалась. Там залишилось лише 4,8% переселених.

Що ж лежало в основі настійливого бажання властей поселити абсолютну більшість із півмільйона депортованих з Польщі українців у ґрунтовно сплюндрованій війною Східній Україні? Підоснова такого перебігу подій була досить логічною з огляду на прагнення радянського керівництва якомога швидше реанімувати велику промисловість Донецько-Криворізького басейну й сільське господарство півдня України.

Під час Другої світової війни Україна зазнала величезних людських та матеріальних втрат. Цією територією двічі прокотилися дві найбільші армії ХХ ст. І Червона армія, і вермахт із невинуватеною жорстокістю застосовували тактику «випаленої землі». У 1941–1942 рр. всі великі підприємства були або вивезені на схід, або знищені Червоною армією. В 1943–1944 рр. це ж саме зробив вермахт. Кілька мільйонів людей було евакуйовано перед гітлерівським наступом чи було вивезено фашистами як «остарбайтерів». Під час бойових дій загинуло близько 8 мільйонів осіб¹⁹. Причому втрати Західної України були дещо меншими, бо у зв'язку із швидким наступом німецьких підрозділів тут не встигли провести по-

**Кількість депортованих з Польщі українців, що проживали
в областях УРСР, станом на 1 січня 1948 р.**

Область	Кількість сімей	Кількість осіб
Ворошиловградська (Луганська)	241	962
Дніпропетровська	644	2635
Запорізька	1191	3964
Кіровоградська	357	1602
Миколаївська	404	1335
Одеська	825	2449
Полтавська	316	1400
Сталінська (Донецька)	754	3325
Сумська	158	637
Харківська	145	639
Херсонська	443	1770
Всього по східних областях	5478	20718
Волинська	14843	52757
Дрогобицька	11896	52915
Львівська	18778	75950
Рівненська	10360	39158
Станіславівська (Івано-Франківська)	7341	31785
Тернопільська	35106	155620
Всього по західних областях	98314	408185
Разом	103792	428903

вноцінну мобілізацію до Червоної армії, евакуювати людей та підприємства. А кровопролитні бої тут розгорнулися лише в 1944 р., на відміну від інших теренів України, де бої були як під час відступу, так і під час наступу радянських військ. На думку В. Косика, загальні демографічні втрати УРСР за період війни становили 14,5 мільйона осіб, враховуючи вбитих, тих, що померли від голоду й хвороб, були евакуйовані, депортовані, мобілізовані, мігрували та ін.²⁰ Тому для відбудови важкої промисловості, металургійних заводів, вугільних шахт, транспорту та енергетики, сільського господарства республіканське керівництво планувало направити сюди майже 80 % усієї кількості депортованих. «Усе вирішувалось економічними інтересами. Україна, яка втратила в часі світової війни понад 5 мільйонів мешканців, потребувала людей для праці, для спустошених і знищених колгоспів, особливо у східних областях», – писав відомий польський дослідник українського походження Євген Місило²¹.

Далеко не останню роль у визначенні місць поселення закерзонців відіграло бажання радянського керівництва не допустити можливих проявів «українсько-німецького буржуазного націоналізму» серед депортованих, якщо ті потраплять до Західної України. Якщо ж згадати, що повстанські сотні на Закерзонні переста-

ли діяти аж після проведення повної депортації місцевих українців під час акції «Вісла», а після переселення в УРСР навіть в умовах повної сваволі НКВС продовжували творити підпілля ОУН, то можна зрозуміти небажання республіканського керівництва поселяти переселенців у ще не «впокореній» Західній Україні. Тому й «евакуйовували» їх не до сусідніх західноукраїнських областей, а до зрусіфікованих південних та східних областей. Поселені там по кілька сімей в одному селі, лемки й холмщаки мали швидко перетворитися на рядових де-націоналізованих громадян СРСР.

Думка людей, які мали самостійно вибрати місце поселення, здебільшого нікого не цікавила. Коли сотні людей потрапляли на станції, де відбувалося завантаження в ешелони, вони були змушені підписувати документи про добровільне переселення у запропоновані їм області. Тих, хто погодився підписати такі папери, відправляли на схід. А решту, що насмілилася мати свою думку, доти тримали на відкритих усім вітрам станціях, поки негода, нестача харчів та постійні грабежі й убивства з боку польського підпілля й урядових військ не змушували найвпертіших слухняно виконувати злочинні накази²².

Водночас значна частина депортованих сама висловлювала бажання переселитися на Наддніпрянщину. Міркування тут були найрізноманітніші: від романтичних до прагматичних.

У 1942–1946 рр. українсько-польський конфлікт на Закарзонні набув небувалої гостроти. Під час нападів польських підпільних збройних формувань, підрозділів Міліції обивательської, Війська польського чи просто грабіжників загинули тисячі людей. Наприклад, у Перемиському повіті з лютого 1945 р. терор проти українців став постійним явищем: 18 лютого в с. Петково аківці розстріляли 25 чоловік та пограбували значну кількість господарств; наприкінці лютого 1945 р. українське населення шести сіл Дубецької гміни (Підбуковинка, Руське, Полхове, Бахужець, Лісківка і Дубецьке), що подало заяви на виїзд, було вигнане бандитами із сіл, при чому ряд селян були звірськи вбиті і розстріляні, а їх майно, включаючи худобу, повністю розграбоване. Понад 500 сімей із цих сіл були змушені шукати притулку в сусідніх населених пунктах; 28 лютого в селі Павлокома Березівського повіту було вбито понад 500 українців, включаючи жінок і дітей. Майно їх було пограбоване членами загонів АК та поляками із навколишніх сіл²³. Аналогічна ситуація була на Грубешівщині, де з 9 по 21 березня 1945 р. спалили понад 20 сіл і знищили близько двох тисяч мирних мешканців²⁴. Тому, переселяючись в УРСР, люди прагнули поселитись подалі від таких сусідів. «Хочемо переїхати в області, де ніколи ні ми, ні наші діти не будуть відчувати польського ярма», – говорили вони²⁵.

За такими мірками Західна Україна та навіть Правобережжя не підходило, оскільки польське підпілля поширювало чутки, що за допомогою уряду в Лондоні, а також США та Великобританії Польща буде відновлена або у межах до 1939 р., або в «історичних» межах «*od morza do morza*»²⁶. Деякі «фантазери» включали у «відроджену» Польщу не тільки Дрогобич і Львів, а навіть Київ²⁷. Наслухавшись таких речей, люди самі писали заяви на виїзд до Дніпропетровської та Ворошиловградської областей, а не Тернопільської чи Волинської.

Деяка кількість заяв зумовлена тим, що на мітингах спеціально підбирали для виступів агітаторів, що були українцями за походженням. Відповідно вони розповідали про свою безпосередню батьківщину (мешканців Західної України се-

ред них не було) або ті області, на запис до яких вони отримали наказ від керівництва.

Підрозділи УПА зробили дуже багато, щоб зупинити переселення. Вони нищили документи, що стосувались виселення, розганяли переселенчі комісії, руйнували залізничні станції, вузли зв'язку, залізничні й шосейні мости, дороги, вступали в численні бої з польськими урядовими військами та батальйонами НКВС, що займалися силовою депортацією, проводили масові агітаційні заходи, спрямовані на зрив переселення. Проте зупинити депортацію вони все ж не змогли. Тому керівництво ОУН вирішило використати масове переселення для розширення власної нелегальної мережі на східних теренах України. До кожної групи переселенців планувалось призначити декількох надійних членів ОУН, що мали здійснювати політичну опіку й скеровувати групу в одну з центральних чи східних областей України. Висланим членам ОУН заборонялося створювати на місцях нелегальну мережу, щоб уникнути викриття органами НКВС. «Їх обов'язок там – духовно-політична опіка над виселеними, вивчення місцевості й вростання в неї і перебування до часу, коли буде зміна обставин та необхідно буде повести на місцях народ»²⁸. Для опанування теренами Східної України таких груп мало бути створено досить багато.

Відіграла свою роль і необізнаність жителів Холмщини та Підляшшя з релігійними реаліями радянської України. Пам'ятаючи ще з дореволюційних часів, що на території Росії і відповідно підросійської України панує православ'я, вони хотіли поселитися саме там, де діє православна, а не греко-католицька церква²⁹. Тобто про Галичину мова не йшла. З-за «залізної завіси» інформація про те, що в УРСР церкви XIV – XVII ст. використовуються під склади чи громадські заклади, а церкви XII – XIII ст. підривають вибухівкою «з метою проведення благоустрою», зовсім не надходила. Не знали люди й про діяльність воєвничих атеїстів та інших псевдогромадських організацій, що нищили церкву. Зате спогади про те, як з 1922 по 1939 рр. при мовчазній згоді тодішнього Папи Римського Пія XI було знищено 217 православних святинь та 194 переобладнано під костели, були ще зовсім свіжі³⁰.

Деякі переселенці згадують таке. На територіях Закарзоння досить активно діяло товариство «Просвіта». По селах масово організовувались хати-читальні. А в ті часи популярністю користувались Андрій Чайковський, Осип Назарук, Богдан Лепкий та інші автори, що в романтичних тонах описували козацьке минуле України, неозорі степи, землі Війська Запорозького, широке Чорне море. Дехто з людей саме так уявляв собі Велику Україну з її чорноземами й колгоспами, де «ковбасами плоти городять». Тому й записувався, не роздумуючи, на Запоріжжя чи Херсонщину.

Як свідчать спогади очевидців тих подій, багато хто впізнав місце свого поселення лише тоді, коли надходила команда розвантажуватися. Досить частими були помилки, ешелони приходили не за місцем призначення, роз'єднувались дорогою. Інколи в один ешелон об'єднувались десятки вагонів, що мали абсолютно різні місця призначення³¹.

Всі перелічені фактори, домінантним серед яких була воля радянського керівництва, призвели до того, що майже 160 тис. закарзонців потрапили на територію, де не було житла й для місцевих жителів, не те що новоселів, де вся земля була у власності колгоспів і одноосібне господарство було нереально вести; де в них силою відбирали майно й худобу для «усуспільнення» в колективних і ра-

дянських господарствах; де за колгоспну працю нічого не платили; де будь-який прояв національного вважався націоналізмом і закінчувався ув'язненням. Доведеним до відома людям залишалось одне – втеча у Західну Україну. Тому невдовзі на захід потягнулись запряжені кіньми чи коровами вози із нехитрим селянським скарбом. Через місяць чи два, пройшовши через міліцейські обшуки й арешти, грабунки кримінальників, негоду й злигодні, вони опинились у Західній Україні. Частина пробувала пробитись і далі – додому, але вдалося це лише кільком сотням³². Решта так і залишилася в західних областях поруч із тими сотнями тисяч, що приїхали сюди просто із своєї батьківщини. Проте становище їх було набагато гіршим. Більшість житла, залишеного виселеними поляками, зайняли місцеві жителі й прибулі сюди раніше закерзонці. Худобу й сільськогосподарський інвентар, «успільнений» в східноукраїнських колгоспах і радгоспах, ніхто не повернув. Нечисленне вивезене з Польщі майно довелося кинути на сході або воно знищено у тисячокілометровій мандрівці. Евакуаційні листи були або залишені в східних областях, або погубились дорогою (якщо їх взагалі видали на місці виселення). Через втрату майна та неефективну державну політику соціально-економічне та психологічне становище тих переселенців, що поверталися в Західну Україну зі Східної, було набагато важчим, ніж у більшості депортованих з Польщі українців.

Властям не вдалося реалізувати свою програму розселення депортованих в УРСР. Уряд і надалі прагнув переселити значну кількість людей на шахти й заводи сходу України, проте це здійснювалося вже не примусовим поселенням, а низкою як командно-адміністративних заходів (примусове направлення на роботу, наявність квот на постачання учнів до фабрично-заводських училищ, що примусово залишались працювати на сході та ін.), так і економічних (порівняно висока заробітна платня на промислових гігантах сходу порівняно з майже безоплатною безпаспортною кріпаччиною колгоспів). Така міграційна політика проводилась радянським керівництвом ще довгими десятиліттями.

1. Україна крізь віки. В 15 томах. – Т. 13. – Баран В., Даниленко В. Україна в умовах системної кризи (1946-1980-і рр.). – К., 1999. – С. 21–22. **2.** Жуковський А., Субтельний О. Нарис історії України. – Львів, 1991. – С. 129. **3.** Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади. У 3 т. Т. 2. 1946 – 1947 рр. – Львів, 1998. – С. 162–199. **4.** ЦДАВОВУ України. – Ф. 4626. – Оп. 1. – Спр. 38. – Арк. 1-61. Довідка управління про стан господарського влаштування переселенців з Польщі і Чехословаччини в областях УРСР на 1 січня 1948 р. **5.** Sowa A.L. Stosunki polsko-ukraïnskie. 1939–1947. Zarys problematyki. – Kraków, 1998. – S. 282. **6.** ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 1466. – Арк. 132-133. Доповідна записка секретарю ЦК КП(б)У Д.Коротченку про евакуацію українського населення з території Польщі на 1 квітня 1945 р. **7.** Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади. У 3 т. Т. 1. 1939–1945 рр. – Львів, 1996. – С. 287–288. **8.** Там само. – С. 296–297. **9.** Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади. У 3 т. Т. 2. 1946 – 1947 рр. – С. 172–173. **10.** Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади. У 3 т. Т. 1. 1939 – 1945 рр. – С. 336–337. **11.** Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 4626. – Оп. 1. – Спр. 9. – Арк. 1, 9–10. Довідка про виконання угоди між РНК УРСР і ПКНВ від 9 вересня 1944 р. за станом на 30 серпня 1945 р.

12. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні. 1917 – 1953. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. У 2 кн. – К., 1994. – Кн. 1. – С. 221.

13. Державний архів Тернопільської області (далі – ДАТО). – Ф. Р. 1833. – Оп. С. 5. – Спр. 30. – Арк. 120-121. Постанова № 1620-118 РНК УРСР і ЦК КП(б)У від 3 жовтня 1945 р. «Про невідкладні заходи щодо господарського влаштування українського населення, що прибуло з Польщі на територію УРСР і роботі серед нього». **14.** Сергійчук В. ОУН. – УПА в роки війни. Нові документи і матеріали. – К., 1996. – С. 234–235. **15.** ЦДАВОВУ України. – Ф. 4626. – Оп. 1. – Спр. 26. – Арк. 8-9. Інформація Голові РМ УРСР і секретарю ЦК КП(б)У від 17 вересня 1946 р. про житті заходи до розселення і повного господарського влаштування переселенців, прибулих у Львівську область. **16.** ЦДАВОВУ України. – Ф. 4626. – Оп. 1. – Спр. 38. – Арк. 1-3. Довідка управління про стан господарського влаштування переселенців з Польщі і Чехословаччини в областях УРСР на 1 січня 1948 р. **17.** Голод в Україні. 1946-1947. Документи і матеріали. – К.-Нью-Йорк, 1996. – С. 13. **18.** ЦДАВОВУ України. – Ф. 4626. – Оп. 1. – Спр. 38. – Арк. 19–20. **19.** Україна крізь віки. Т. 12. – Коваль М. Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939–1945 рр.). – К., 1999. – С. 120. **20.** Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. – Париж-Нью-Йорк-Львів, 1993. – С. 455. **21.** Misiio E. Repatriacja czy deportacja. Przesiedlenie Ukraińców z Polski do USRR 1944-1946. – Т. 2. Dokumenty 1946. – Warszawa: Archiwum Ukraińskie, 1999. – P. 15. **22.** Misiio E. Akcja «Wisła». Dokumenty. – Warszawa: Archiwum Ukraińskie – Zakład Wydawniczy «Turska», 1993. – С. 184–185. **23.** Центральний державний архів громадських організацій України (далі – ЦДАГО України). – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 1465. – Арк. 10-13. Лист від 18 березня 1945 р. головного уповноваженого у справах евакуації українського населення з території Польщі М.Підгорного до Прем'єр-міністра Польщі Е. Осубки-Моравського з приводу терору польського підпілля у 1945 р. **24.** Сергійчук В. Цит. праця. – С. 448. **25.** Польща та Україна у тридцятих-сорокових роках ХХ століття. Невідомі документи з архівів спеціальних служб. – Т. 2. Переселення поляків та українців. 1944 – 1946. – Варшава – К., 2000. – С. 270. **26.** Там само. – С. 270. **27.** Там само. С. 200, 232, 244, 254, 268. **28.** Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади. У 3 т. Т. 1. 1939–1945 рр. – Львів, 1996. – С. 557–558. **29.** Там само. – С. 310–311. **30.** Кондратович С. Церковно-релігійне життя православних українців у Польщі в 1921–1939 рр. на матеріалах Холмщини// Українсько-польські відносини в ХХ столітті: державність, суспільство, культура. Матеріали міжнародної наукової конференції. – Тернопіль, 1999. – С. 220–224. **31.** ЦДАВОВУ України. – Ф. 4626. – Оп. 1. – Спр. 11. – Арк. 16. Довідка про господарське влаштування, українського населення, прибулого з Польщі в Запорізьку область на 15 травня 1945 р. **32.** Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади. У 3 т. Т. 2. 1946 – 1947 рр. – С. 10–11.